

Milan Bárta: Cenzura československého filmu a televize v letech 1953-1968

Komunistické straně se podařilo získat kontrolu nad hromadnými sdělovacími prostředky již před Únorem 1948.

Počet deníků klesl v r. 1947 z 37 na 11. Sdělovací prostředky řídilo Ministerstvo informací, po jeho zrušení pak od r. 1953 Ministerstvo kultury (v čele obou Václav Kopecký).

Panovaly stále obavy z úniku nevhodných informací. Z podnětu ÚV KSČ bylo vládou přijato několik usnesení týkajících se kontroly informací (např. usnesení „o opatřeních ke zvýšení ochrany státního tajemství“ v r. 1952). 22. dubna 1953 vydalo předsednictvo vlády usnesení o zřízení Hlavní správy tiskového dohledu (HSTD), což byl orgán podřízený nejprve přímo vládě, potom Ministerstvu vnitra.

Z rozpočtu vlády bylo na krytí výdajů nového úřadu vyčleněno téměř 19 000 000 Kčs. Zaměstnanci působili ve všech krajích, později i na okresní úrovni. Jejich úkolem bylo zajišťovat skutečnosti, které nesmí být v obecném zájmu zveřejňovány. Pojem obecný zájem nebyl nijak vyložen, takže umožňoval cenzorům subjektivně rozhodovat. Jednou za měsíc podával o činnosti úřadu jeho vedoucí zprávu náměstkovi ministra vnitra. Podle hlášení z ledna 1955 působilo u tiskového dohledu 95 zaměstnanců a 54 plnomocníků (původními povoláními obchodní příručí, pomocní dělníci, švadleny, holiči, číšníci, učitelky, vojáci).

K činnosti patřilo vyřazování závadných knih z veřejných knihoven. Bez schválení nešlo započít se sazbou, tiskem, výrobou filmu a jeho promítání.

V r. 1955 byly vypracovány seznamy utajovaných skutečností, které nesměly být zveřejňovány v tisku, rozhlase a televizi. Tyto seznamy byly průběžně doplňovány. Přes snahu o utajení začíná postupně vědomí o cenzuře pronikat do veřejnosti. Na II. Sjezdu čsl. spisovatelů v r. 1956 bylo požadováno zrušení HSTD. Námitky nebyly vzaty v potaz.

Pracovníkům HSTD bylo doporučeno zvýšit politickou angažovanost. (tzn. Zvýšit nátlak na periodika, aby se více psalo o budování socialismu a SSSR, protože škodit může nejen to, co se napíše, ale i to, co se nenapíše).

Cenzoři byli ideologicky i politicky školeni. Vyvrcholení cenzury představoval začátek 60. let. (14 296 zásahů v letech 1960-1964). Důležitou vnitřní normou platnou pro celou HSTD jsou také telefonické pokyny. Od první poloviny 60. let ovlivňovala sdělovací prostředky postupná liberalizace společnosti. V říjnu 1966 vyšel zákon „o periodickém tisku a o ostatních hromadných informačních prostředcích“ HSTD zanikla, ale byla nahrazena Ústřední publikační správou (ÚPS), která byla v zákoně zmíněna, a tak došlo k první legalizaci cenzury. Cenzor směl pozastavit pouze zveřejnění státních, služebních a hospodářských tajemství, v záležitostech veřejného zájmu záleželo i na názoru šéfredaktora. ÚPS měla 288 zaměstnanců, kteří plynule přešli z Hlavní správy tiskového dohledu. Nově byly ale zasílány kopie denních zpráv ÚPS vedoucím pracovníkům těch sdělovacích prostředků, kterých se zprávy týkaly.

Na jaře 1968 se reformisté dožadovali zrušení cenzury. 26. června 1968 byl přijat zákon, který prohlásil cenzuru za nepřijatelnou. Odpovědnost za kontrolu utajovaných skutečností je přenesena na šéfredaktory.

Krátce po invazi vojsk pěti států Varšavské smlouvy 21. 8. 1968 byl zrušen zákon o nepřijatelnosti cenzury a byl schválen zákon „o přechodných opatřeních v oblasti tisku a ostatních hrom. informačních prostředcích“ (nabyl účinnosti 26. září). Vznikly dvě nové instituce: Úřad pro tisk a informace a Slovenský úřad pro tisk a informace. Předběžná cenzura přestala působit, ale byla nahrazena autocenzurou jednotlivých šéfredaktorů a novinářů, kteří nesli odpovědnost za to, co zveřejňují. Článek o nepřijatelnosti cenzury byl obnoven až v roce 1990.

V návrhu statutu HSTD z r.1953 spadá problematika čsl. státního filmu pod oddělení „umění a osvěty“. V tomto úseku působilo 18 pracovníků, kteří měli při kontrole materiálu spolupracovat s odpovědnými pracovníky z oboru. Směrnice pro kontrolu státního filmu byly vypracovány do konce roku 1953. V červenci následujícího roku je již pod kontrolou celá produkce Čs. státního filmu (včetně snímků dovážených nebo půjčovaných z archivů).

(zásah na plakátu kin Květen v Broumově: 19. února 1954: Rozloučení s K. Gottwaldem, barevný film o pohřbu prezidenta; 20. – 22. února: Kolotoč humoru – kaleidoskop filmových postav V. Buriana. Podobné v Týništi nad Orlicí, kde se rozloučení hrálo s klubíčkem grotesek B. Prášila)

V r. 1954 oddělení umění a osvěty provedlo 1956 zásahů (193 chyb a 43 informací uniklo).

O rok později 1777 zásahů. V r. 1957 se vrátila studijní skupina ze SSSR, která přinesla zprávu, že v sov. Glavlitu kontrolují pouze zpravodajské filmy. HSTD vydala zprávu, že je nutné kontrolovat veškerou domácí i dovezenou produkci.

Ve filmech nesměly být záběry nádraží a železnic, záběry propagující západní styl života, jugoslávské momenty, záběry ukazující negativní stránky života v socialistické společnosti ad. V r. 1957 se objevila stížnost, že se v práci oddělení projevují určité tendence k liberalismu při kontrole západních filmů.

(R. 1958 nebyl k veřejnému promítání schválen např. film „Tři přání“, který vzbudil ohlas již v době natáčení)

Cenzoři zasahovali do filmů nejen ohledně případné možnosti vyjádření státního tajemství a v obecném zájmu, ale i z hlediska umělecké hodnoty. Vysoký počet zásahů ve filmové oblasti byl dle cenzorů spojen s dozníváním série nevhodných, dříve připravovaných filmů. Hrané filmy procházely kontrolou celkem čtyřikrát: literární a technický scénář, serviska, hotová kopie. Kontroly byly důkladné, scénáře prověřovali nejméně tři lidé (Nechtěli aby do výroby šel film, který by byl později zakázán a znamenal tak ekonomickou ztrátu). Zpráva z března 1960 si pochvaluje, že od poloviny roku 1959, od nástupu nového ředitele státního filmu A. Poledňáka se podařilo konsolidovat situaci proti letům 1957-1958. Připomínky řešeny hlavně u scénáře, výroba pak byla již téměř bez připomínek, čímž se dařilo zabraňovat hospodářským škodám.

Se začátkem 60. let je nastolena otázka dalšího působení cenzury. Dohled je nad celou filmovou tvorbou včetně šesti filmových časopisů. R. 1960 vychází prozatímní služební řád skupiny tiskového dohledu Ministerstva vnitra. Mění se metody kontroly: na zjištěné chyby plnomocníci upozorňují pracovníky ideologického oddělení ÚV KSČ a sami nezasahují. Zahraniční filmy jsou kontrolovány v původní verzi po schválení výběrovou komisí, případné připomínky putují opět na id.od. ÚV.

(Možnost půjčovat si veřejně nedostupné filmy využívaly cenzoři i k soukromým účelům - „King Kong“, „Válka světů“ apod.)

(V brněnském kině bylo doporučeno od sebe oddělit názvy filmů „Cirkus bude“ a „Zrcadlo osvobozených bojů“.)

Zpráva z ledna 1961 mluví o ucházející situaci v oblasti filmu, vyskytují se však i problematičtější filmy, jako snímek s nízkou ideovou a uměleckou úrovní je hodnocen Jasného „Až přijde kocour“. Cenzoři vedli podrobný seznam všech filmů, které prošli jejich rukama. Na kartičkách formátu A5 si zaznamenávali nejdůležitější údaje. (název snímku, jméno režiséra, země původu, originální název, složení výběrové komise, cenzurní číslo snímku, prohlídka tech. scénáře, servisky i hotové kopie, potvrzení vyr. listu – vše datované a podepsané). Filmy musely být kontrolovány při každém novém uvádění do distribuce (stávalo se, že film, který dříve prošel bez připomínek, byl později při znovuuvedení zakázán). Nejchráněnějšími tajemstvími byly materiály vojenského charakteru, materiály zobrazující činnost bezpečnostních složek (především StB).

R. 1963 se postupně zvyšuje počet zásahů. Z oblasti filmové publicistiky se ozývají hlasy požadující uvolnění trezorových filmů, kritizující konferenci v Banské Bystrici apod. Docházelo k neshodám HSTD s vedoucími časopisu Film a doba. V r. 1962 byly uvedeny filmy „Tři přání“ a „Zde jsou lvi“. Od r. 1964 stoupal počet upozornění na texty Antonína Jaroslava Liehma, který obhajoval filmy „Sedmikráska“ (dlouhá a složitá diskuse, na přetřes nejvyšších špiček politického vedení, film prodán do zahraničí) a „O slavnosti a hostech“ (po zhotovení nebyl schválen k distribuci). Ani jeden z těchto filmů nesměl být propagován ve sdělovacích prostředcích, aby jejich uvedení proběhlo nenápadně a bez rozruchu. Množily se kritické hlasy a přes snahu cenzurních pracovníků se nepodařilo dostat tvůrce nové vlny pod kontrolu.

Československá televize

V návrhu statutu HSTD z dubna 1953 ještě televize není uvedena (vyšel měsíc před začátkem oficiálního vysílání). Později byla zařazena pod oddělení Československého rozhlasu a televize, nakonec se stala samostatným orgánem. Programy televize i rozhlasu se kontrolovaly před vysíláním, občas při generální zkoušce. U filmů se schvaloval námět, scénář, komentář, zvuk i obraz. O případných připomínkách byli uvědomeni odpovědný redaktor nebo dramaturg. Oddělení HSTD si opakovaně stěžovalo na včasné nedodání textů pořadů ke kontrole, na přímé přenosy, u kterých chyběly generální zkoušky apod. Jako nevhodné se jevily pořady zobrazující železnice, zmiňující počty zaměstnanců průmyslových závodů, kapacitu elektráren apod. Vyřazovány byly snímky, které mohly propagovat náboženství, zmiňovat se o činnosti Ministerstva vnitra, o vývozu československých zbraní do rozvojových států. Klesala politická obliba lidí v režimu. Z pořadů museli být vystříhováni R. Slánský, Stalin apod. Nedovolena byla popularizace umělců ilegálně opustivších republiku (Jiří Voskovec vyškrtnut z titulků filmu Dvanáct rozhněvaných mužů). Uvolnění na začátku 60. let se v televizi ve větší míře projevovalo od roku 1963. Objevovaly se narážky na cenzuru samotnou i na HSTD.

Léta 1967-1968

Po přejmenování HSTD na ÚPS došlo ke spojení Československého státního filmu a Československé televize do jednoho oddělení. Pracovník na úseku filmu kontroluje náměty, scénáře, pracovní kopie, hotové filmy, diafilmy, diapozitivy, propagační film. Materiál a časopisy a publikace vydávané Čsl. státním filmem. Pracovník na úseku televize kontroloval náměty, scénáře, pracovní kopie, hotové filmy, televizní inscenace živé i ze záznamu, školní učební texty k výukovým filmům. V r. 1967 došlo k poklesu počtu zásahů. Redakce měli podle tiskového zákona možnost požádat soud o přezkoumání rozhodnutí ÚPS. 3. května 1968 dochází ke zrušení dohledu nad televizními novinami. Zodpovědnost za vysílané materiály přešla plně na šéfredaktora. V červnu 1968 je cenzura zrušena zákonem. Po okupaci vojsk Varšavské smlouvy je ÚPS nahrazena Úřadem pro tisk a informace.